

УДК 001.895:376.3

А. М. Ільченко

ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА – УМОВА УСПІШНОЇ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ

Розвиток, модернізація й удосконалення сучасної освіти є важливим напрямом державної політики України. Основною метою національної стратегії розвитку освіти, згідно з законами України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, „Про позашкільну освіту”, Національною доктриною розвитку освіти України в XXI столітті й іншими нормативними документами, є надання якісної, конкурентоспроможної освіти відповідно до вимог інноваційного розвитку суспільства. Вагомим соціальним замовленням залишається наразі виховання гармонійно розвиненої, самостійної, самодостатньої особистості з її індивідуальними задатками й здібностями.

Основною характеристикою людини, як живої соціальної системи, є її відкритість, неможливість існування без постійної взаємодії з іншою системою – навколишнім середовищем. Україй важливо, щоб це середовище відповідало сучасним інноваційним вимогам глобалізації суспільства, запитам і потребам кожної людини. Тому проблема формування інноваційного освітнього середовища, яке б сприяло розвитку особистості дитини як свідомого, активного суб'єкта, здатного творити, змінювати, удосконалювати навколишній світ і себе самого в ньому, залишається актуальною.

Аналіз досліджень і публікацій. Формування спеціально організованого освітнього середовища, в якому б успішно відбувалося становлення повноцінної особистості, розглядається як вітчизняними (І. Бех, В. Бондар, Є. Бондаревська, Л. Буєва, Н. Гантаровська, С. Єфімова, С. Максимова, Ю. Мануйлов, Б. Мороз, В. Назарина, В. Петровський, О. Пехота, В. Рибалка, Н. Селиванова, В. Семиченко, В. Серіков, С. Сисоєва, О. Шапран, І. Якиманська, ін.), так і зарубіжними (Дж. Гібсон, У. Мейс, Т. Менг, М. Монтессорі, М. Турвей, В. Ясвін, ін.), вченими й практиками.

Вивчаючи різноманітні аспекти даної проблеми, науковці зазначають, що освітнє середовище повинно сприяти всебічному розвитку дітей, відповідати потребам діяльності, спираючись на їхні здібності, інтереси, ціннісні орієнтації та суб'єктивний досвід, стати засобом самовиховання. Це стосується також і дітей з особливими освітніми потребами.

Формулювання цілей статті. Мета даної статті – виокремити та проаналізувати основні соціально-педагогічні й психологічні умови формування інноваційного освітнього середовища в спеціальному навчальному закладі й показати необхідність їх використання у

корекційній роботі з дітьми, які мають особливі потреби.

Виклад основного матеріалу дослідження. Середовище – це сукупність природних умов, у яких проходить життєдіяльність певного організму; це її оточення, коло, обшир. Вплив середовища на людину не однобічний: це система „середовище – людина”, „людина – середовище”. Означена взаємодія зумовлює й розвиток усіх психічних процесів і функцій людини, які пов’язані з середовищем. Водночас високий рівень розвитку психічних процесів дає змогу людині цілеспрямовано впливати на середовище й змінювати його. Звідси, людина є одночасно і творцем, і продуктом середовища.

Повноцінний і гармонійний розвиток особистості дитини можливий лише у разі створення оптимальних умов для її навчання і виховання – „освітнього середовища”. Поняття „освітнє середовище” пояснює В. Ясвін, зазначаючи, що з позиції суб’єкта, освітнє середовище є системою впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться в соціальному й просторово-предметному оточенні. З позиції об’єкта – це сукупність об’єктивних зовнішніх умов, чинників, соціальних об’єктів, необхідних для успішного функціонування освіти [8].

Як зауважує Н. Гонтовська, освітнє середовище – це суттєвий елемент соціуму, цілеспрямовано організована, керована, багатофункціональна, відкрита педагогічна система, в межах якої дитина усвідомлює себе як соціально розвинену цілісність [1, с. 10].

На думку О. Шапран і Ю. Шапран, інноваційне освітнє середовище – це педагогічно доцільно організований простір життєдіяльності, який сприяє розвитку інноваційного ресурсу особистості; інтегрований засіб накопичення й реалізації інноваційного потенціалу навчального закладу. Таке середовище є сукупністю організації відповідних умов на певній території, створених для реалізації соціально-педагогічної ініціативи й пошуку, має власну організаційно-функціональну структуру [7, с. 110].

Отже, інноваційне освітнє середовище, на думку науковців, не має чітко окреслених меж, тож тип і умови його повинен визначати сам вихователь або вчитель, задовольняючи освітні потреби дитини, з врахуванням її можливостей [8, с. 193].

Формування інноваційного освітнього середовища можливе за умов вивчення, аналізу теорії та практики педагогічного досвіду, виокремлення і впровадження кращих здобутків у вітчизняних та зарубіжних педагогічних технологіях. Тому, зазвичай, науковці й практики звертаються до історичної педагогічної спадщини. Оригінальні підходи до створення освітнього середовища опосередковано знайшли відображення у всесвітньо відомих педагогічних системах М. Монтесорі, Ф. Фребеля, С. Френе та у пошуках вітчизняних педагогів (П. Блонський, М. Гузик, О. Захаренко, Т. Лубінець, А. Макаренко, В. Сухомлинський, І. Ткаченко, С. Шацький та ін.) [1].

Проаналізувавши досвід використання вказаних вище педагогічних систем у навчально-виховних закладах України, варто зазначити, що у роботі з дітьми із порушеннями психофізичного розвитку вони впроваджуються вибірково (з ініціативи вихователів і вчителів).

Звернемося до педагогічного досвіду М. Монтесорі. Так, використання системи М. Монтесорі є одним із можливих шляхів розв'язання проблеми спільного навчання дітей із порушеннями психофізичного розвитку зі здоровими ровесниками у школі „Світанок”, НВК „Малюк” (м. Львів). Вивчає і впроваджує методичні основи природовідповідної особистісно-зорієнтованої виховної моделі М. Монтесорі педагогічний колектив НВК №10 (м. Полтава). Позитивні результати одержано у процесі використання педагогічних ідей М. Монтесорі для корекції порушень психічного розвитку у спеціальній ЗОШ № 39 (м. Полтава). У школі навчаються діти з різнорідними порушеннями. Успішно діє педагогічна система і в приватному Монтесорі-центрі реабілітації дітей-інвалідів (м. Полтава).

Практика доводить, що система М. Монтесорі створює реальні можливості для реалізації інтегрованої, інклюзивної освіти, оскільки вона зумовлює відповідний рівень розвитку дитини з особливими потребами. Дана система набуває важливого значення не лише для організації особистісно-зорієнтованої педагогічної моделі, але й забезпечує ефективність корекційних впливів, що дає можливість формувати у дітей з особливостями психофізичного розвитку соціальну компетентність. Тому доцільно, з нашого погляду, охарактеризувати основні правила створення освітнього середовища за педагогічною системою М. Монтесорі.

Працюючи з дітьми з обмеженими розумовими можливостями, М. Монтесорі в першу чергу звертала увагу на оточуюче середовище, в якому знаходилися діти. Педагог визначила, що воно повинно сприяти розвитку дитини, відповідати потребам її діяльності, стимулювати й підтримувати учнів у навчально-виховному процесі, стати засобом самовиховання [6].

Тому в класах педагог виділила декілька дидактичних зон, кожна з яких мала свою специфіку та містила відповідні навчальні матеріали, спрямовані на корекцію та збагачення розвитку дітей. Матеріали, вважала М. Монтесорі, повинні бути привабливими, цікавими, зрозумілими дітям. Вкрай важливо при підборі дидактичних матеріалів враховувати структуру, ступінь і характер порушень розвитку дітей, їх вікові та індивідуальні особливості. Отже, клас може бути поділений на такі дидактичні зони:

1. Зона сенсорного розвитку, де розміщуються матеріали, виконання вправ з якими допомагає дітям навчитися розрізняти особливості та властивості предметів за висотою, шириною, довжиною, формою, кольором, запахом, смаком, іншими ознаками та властивостями.

2. Мовна зона, де пропонуються дидактичні матеріали, що допомагають ознайомитися учням з назвами букв та звуками, навчитися

розрізняти голосні та приголосні звуки, ділити слова на склади, правильно читати, писати, інше.

3. Математична зона, де підбираються геометричні матеріали та спеціальні картки з різних тем із математики.

4. Природнича (космічна) зона, де знаходяться матеріали для ознайомлення з природою, явищами навколишньої дійсності в їх взаємозв'язках та взаємовпливах. Підібрані матеріали допомагають учням ознайомлюватися також із рослинним і тваринним світом.

5. Музична, мистецька зони, де зібрані різноманітні відео-, аудіозаписи, які сприяють творчому розвитку кожної дитини й формуванню її особистості.

За системою М. Монтесорі діти мають можливість самостійно вибирати завдання, дидактичні матеріали, відповідно до внутрішньої потреби та сенситивного періоду. Це сприяє розвитку їх самостійності й незалежності. У процесі виконання обраної роботи у них формується відчуття відповідальності, уміння обмірковувати власні дії. Розроблені матеріали дають можливість індивідуально працювати з кожною дитиною, допомагають вчителю зробити заняття цікавим, емоційно забарвленим, нестандартним, корекційно спрямованим.

Завдання вчителя – допомогти дітям бути автономними, самостійними, незалежними у своїх діях, організувати діяльність учнів за правилами, які є обов'язковими для всіх, надавати всьому, що відбувається в класі, позитивного акценту, спостерігати за роботою учнів.

При підготовці приміщення, де навчаються діти, вважала М. Монтесорі, слід дотримуватися таких спеціальних принципів як гігієна психіки та гігієна фізичного виховання. Ці принципи передбачають збільшення розмірів класів для вільного пересування дітей. Дитина, на думку педагога, розвивається у русі й діяльності, тому робота з вихованцями повинна будуватися так, аби вони навчилися координувати власні рухи. Отже, освітнє середовище повинно пропонувати дитині великий вибір мотивацій, що підштовхують її до діяльності й провокують набуття власного досвіду [6].

Педагог важливого значення надавала естетичному оформленню приміщення, в якому повинні бути кімнатні рослини, «живі» куточки з домашніми тваринами. Вона вважала, що доглядаючи за рослинами та тваринами, діти спостерігатимуть за природою, вступатимуть у співробітництво з нею і з задоволенням відвідуватимуть місце навчання. На думку М. Монтесорі, це дасть змогу прищепити дітям почуття прекрасного, виховати духовну витонченість.

Естетично оформлене приміщення, речі, які знаходяться у ньому, поступово стають „виховними матеріалами”. Це такі, наприклад, як скляний посуд, тарілочки, крихкі дидактичні матеріали. Педагог називала такі речі „донощиками”, оскільки вони нагадують дітям про грубі, безладні, недисципліновані рухи. Працюючи з такими матеріалами,

дитина вчиться керувати собою, привчає сама себе до дисципліни. У такому оточенні перед дитиною постає питання про самоуправління – вона починає обережно поводитися з речами, не зачіпати їх, не ламати й поступово вчиться вільно керувати своїми рухами, стає господарем самої себе. Таким же шляхом дитина привчається не псувати красиві речі, що оточують її, прикрашають життя. Цей процес відбувається і в душі дитини, коли, звикнувши до тиші, вона старається не шуміти. Так дитина самовдосконалюється як особистість.

Аналізуючи педагогічну систему М. Монтесорі, Т. Михальчук зазначає, що в освітньому середовищі мають панувати свобода, порядок, реальність, природність, естетичність, Монтесорі-матеріали. Це допоможе дітям упорядкувати свої знання про оточуючий світ, що в подальшому сприятиме кращому засвоєнню знань, умінь [3].

Отже, наступною умовою організації „інноваційного освітнього середовища” є свобода вибору та привабливість підготовленого середовища. Діти вільні у виборі своєї діяльності. Ця діяльність дитини і є процес пізнання, що базується на внутрішньому імпульсі. Проте свобода не означає всюдозволеності, що веде до хаосу. Теорію свободи дитини М. Монтесорі визначила не як хаос, а як організовану за чіткими правилами діяльність дитячого колективу. Педагог говорила, що якщо ми бажано мати у школі наукову педагогіку, то школа повинна відкривати простір вільним і природним проявам особистості дитини [4]. Досвідом своєї роботи М. Монтесорі довела, що в кожній дитині існує свій природний внутрішній потенціал, який може розвинути лише у взаємодії з навколишнім середовищем та за наявності свободи: „Основним початком наукової педагогіки повинна бути свобода учня – така свобода, яка б полегшила розвиток індивідуальних, безпосередніх проявів природи дитини” [4, с. 44]. На думку М. Монтесорі, якщо одна з цих умов – свобода або спеціально створене освітнє середовище відсутня, то дитячий потенціал не розкривається повністю і розвиток особистості не досягне належного рівня [6].

Педагог вбачала мету в тому, щоб діти ставали відповідальними і незалежними, почували себе впевненими, й були компетентними, тому в класі-Монтесорі немає елементів заохочення та покарання, змагання між дітьми, бо саме ці поняття суперечать духу свободи. Вона зауважує: „У кожного є своя спеціальна схильність, своє особливе призначення, можливо скромне, але, без сумнівів, корисне. Система нагород може відвернути особистість від її призначення. Може заставити її вибрати невірний шлях, і вся робота людини зіб’ється в сторону, зведеться до нуля” [4, с. 41]. І продовжує: „Що ж стосується покарання, то душа нормальної людини удосконалюється шляхом вільного розвитку, покарання ж, як його зазвичай розуміють, завжди є форма пригнічення, репресії. Воно матиме результати у застосуванні лише до тих натур, які виростають у злі; але таких небагато, і соціальний прогрес не ними визначається” [4, с. 42].

Створення відповідного освітнього середовища є одним із завдань вчителя. Роль вчителя полягає в тому, що:

- він повинен бути уважним спостерігачем за природним розвитком дітей;
- допомагати дитині зорієнтуватися у цьому середовищі;
- навчати правильно користуватися предметами, матеріалами;
- надавати свободу у виборі й виконанні роботи, тобто залучати до активного життя у даному середовищі;
- спрямовувати діяльність дітей на збереження оточуючих речей у даному середовищі;
- дотримуватися певного стилю, національного колориту країни, де живе дитина.

Основне завдання вчителя, вважає Н. Кравець, – підготувати таке оточення, в якому б діти відчували себе комфортно, безпечно та поступово набували незалежності від дорослих [2]. Учитель повинен допомагати дітям стати автономними, самостійними, незалежними у своїх діях, організувати діяльність учнів за правилами, які є обов'язковими для всіх, надаючи всьому, що відбувається в класі, позитивного акценту.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, у процесі формування інноваційного освітнього середовища доцільно дотримуватися наступних умов:

- дотримання гігієни психіки, що передбачає комфортність, безпечність;
- поєднання гігієни фізичного виховання та вільного руху, що передбачає вільне пересування дітей у приміщенні;
- особливий підхід до естетичного оформлення приміщення, який включає в себе „художню обстановку” і допомагає сформувати почуття прекрасного, витончений смак;
- принцип використання „виховних речей-донощиків”, що сприяють розвитку самоуправління, уміння керувати собою;
- використання дидактичних матеріалів, що розміщені у відповідних зонах класу і допомагають упорядкувати уявлення дитини про оточуючий світ, засвоїти навчальний матеріал;
- забезпечення свободи вибору та її ліміти, що передбачає виховання дисциплінованої дитини та допомагає відкрити у ній задатки, сприяє природним проявам особистості;
- створення доброзичливої атмосфери незалежності від дорослих, що сприяє розвитку самостійності, впевненості у собі;
- розумне використання методів заохочення та покарання.

Практика доводить, що таке освітнє середовище сприяє розвитку усіх видів діяльності дітей з особливими освітніми потребами, корекції відхилень вищих психічних функцій, емоційно-вольової сфери й становленню особистості. Спеціально створене середовище та дидактичні матеріали збагачують загальний розвиток дітей, надають можливість

отримати соціальний досвід. За допомогою них дитина засвоює культуру країни, в якій живе і цивілізацію, на власному досвіді вчиться розуміти природу й орієнтуватися в ній.

Важливим елементом інноваційного освітнього середовища, що визначає характер розвитку дитини, повинна бути свобода. Потреба у свободі сучасними педагогами і психологами визначається як одна із основних людських потреб. Іншими словами, свобода означає послаблення управління, контролю і тиску, надання людині можливості відповідати за свій вибір, вчинки, реалізувати свою цілісність, творчий потенціал. У вільному підготовленому середовищі дитина має змогу удосконалювати всі свої фізичні та психічні функції, формувати духовну цілісність і всебічно розвиватися.

Подальші дослідження передбачаються у напрямі вивчення впливу різних видів інноваційного освітнього середовища (інклюзивного, інтегрованого, особистісно-зорієнтованого та ін.) на розвиток пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами.

Список використаної літератури

- 1. Гонтовська Н. Б.** Теоретичні і методичні засади створення освітнього середовища як фактору розвитку особистості школяра. Автореферат дис. доктора пед. наук / Н. Б. Гонтовська. – К., 2012. – 40 с.
- 2. Кравець Н. О.** Формування незалежності в педагогічній системі Марії Монтесорі // Вісник / Асоціація Монтесорі-вчителів України. Упоряд.: В. З. Горюнова, Т. П. Михальчук. – К., 1998. – Вип. 3. – С. 27 – 30.
- 3. Михальчук Т.** Філософський аспект гуманістичної педагогіки Марії Монтесорі // Вісник / Асоціація Монтесорі-вчителів України: Упоряд.: В. З. Горюнова, Т. П. Михальчук. – К., 1997. – Вип. 2. – С. 5 – 11.
- 4. Монтесорі М.** Дом ребенка. Метод научной педагогики / М. Монтесорі (Пер. с итал. С.Г.Займовского). – СПб, 1993. – 336 с.
- 5. Монтесорі М.** Разум ребенка (главы из книги) / М. Монтесорі. – М., 1997. – 176 с.
- 6. Монтесорі М.** Самовоспитание и самообучение в начальной школе / М. Монтесорі. – К., 1995. – 108 с.
- 7. Шапран О. І.** Створення інноваційного освітнього середовища в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя / О.І. Шапран, Ю.П. Шапран / 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2010-09/10soitpt.pdf>
- 8. Ясвин В.** Образовательная среда: от моделирования к проектированию / Вітольд Альбертович Ясвин. – М., 2001. – 365 с.

Гльченко А. М. Формування інноваційного освітнього середовища – умова успішної корекційної роботи

У статті визначено роль інноваційного освітнього середовища у розвитку дитини та формуванні її особистості. На основі аналізу педагогічного досвіду М. Монтесорі виокремлено основні умови створення сучасного інноваційного освітнього середовища: дотримання

world, to learn the course material, ensuring freedom of choice and its limits , providing disciplined upbringing of the child and help the child to discover the makings promotes natural manifestation of personality, creating a favorable atmosphere of independence from adults that promotes independence, self-confidence, clever use of techniques to encourage and punishment.

By the important element of environment that determines character of development of child there is freedom. Requirement in freedom it is determined modern teachers and psychologists as one of initial human necessities. By an ordinary language, freedom means of management, control of and pressure, grant to the man of possibility to be responsible for the choice, acts, realize the integrity, creative potential. In the free prepared environment a child has the opportunity to perfect all the physical and psychical functions, to form spiritual integrity and all-round to develop.

Key words: educational environment, a personality, a child with special educational needs, educational system M. Montessori.

Стаття надійшла до редакції 13.12.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2014 р.

Рецензент – д. пед. н., проф. Федій О. А.

УДК 377.35

Т. О. Кашпур

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

На сучасному етапі головним у вихованні учнів професійно-технічних навчальних закладів є формування особистості та якостей, необхідних для успішної самореалізації в сучасному соціумі. Успішність діяльності кваліфікованого інженера-педагога в сучасних умовах багато в чому визначається не тільки рівнем знань, володінням технологічними вміннями, які даються працівникові в процесі професійного навчання, але й системою професійного виховання, що зложилося в тому або іншому професійно-технічному училищі.

Виховна діяльність в ПТНЗ має за мету розвиток особистості майбутнього фахівця, його індивідуальності. На її підставі у учнів формуються певні якості, цінності, уміння й знання щодо обраної професії. Конкретні завдання ПТНЗ зумовлюють мету виховання фахівця.

Головним завданням у ПТНЗ, де вивчаються інтереси, творчі здібності учнів, є осмислення потреби та інтересів особистості,